

Unaprjeđenje života romske nacionalne manjine u Gradu Zagrebu

Ivana Šućur

Nastavni zavod za javno zdravstvo „Dr. Andrija Štampar“

Autor za korespondenciju:

Ivana Šućur, e-pošta: ivana.sucur@stampar.hr; adresa: Mirogojska cesta 16, 10000 Zagreb, Hrvatska

Sažetak

Poboljšanje kvalitete života Roma u Zagrebu nije samo pitanje socijalne pravednosti i ljudskih prava, već i ključan aspekt javnog zdravlja. Romi se suočavaju s brojnim oblicima nejednakosti, otežan im je pristup obrazovanju, naročito srednjoškolskom, kao i zapošljavanju. Njihovo zdravstveno stanje generalno je lošije, a pristup zdravstvenoj zaštiti često ometaju prepreke poput neriješenog pravnog statusa, nedostatka osiguranja i diskriminacije. Planiranje učinkovitih intervencija otežava nepreciznost demografskih podataka (prema popisu 2021. u Zagrebu živi 2.167 Roma). Neriješen pravni status dijela populacije predstavlja temeljnu prepreku pristupu osnovnim uslugama. Rašireno je duboko siromaštvo i visoka stopa nezaposlenosti, što posebno teško pogađa djecu i žene. Iako postoje nacionalne i lokalne strategije, uz specifične programe poput stipendiranja učenika i studenata, organizacije civilnog društva imaju vitalnu ulogu. Doprinose kroz istraživanja, zagovaranje politika, provedbu projekata i izravnu podršku zajednici. Nedostatak pouzdanih podataka za praćenje napretka i evaluaciju učinaka, kao i značajan „provedbeni deficit“ postojećih politika su ključni izazovi. Glavni uzroci ovog deficita leže u nedovoljnom ili neadekvatnom financiranju, birokratskim preprekama, slaboj koordinaciji među dionicima te nedovoljnoj uključenosti samih Roma u procese planiranja i provedbe.

Ključne riječi: nacionalna manjina; nejednakost; Romi; strategije; Zagreb.

Improving the lives of the Roma national minority in the City of Zagreb

Ivana Šućur

Teaching Institute of Public Health “Dr. Andrija Štampar“

Corresponding author:

Ivana Šućur, e-mail: ivana.sucur@stampar.hr; address: Mirogojska cesta 16, 10000 Zagreb, Croatia

Abstract

Improving the quality of life for Roma in Zagreb is not just a matter of social justice and human rights, but also a key aspect of public health. Roma face numerous forms of inequality; access to education, particularly secondary education, is difficult, as is access to employment. Their health status is generally poorer, and access to healthcare is often hindered by obstacles such as unresolved legal status, lack of insurance, and discrimination. Planning effective interventions is hindered by imprecise demographic data (according to the 2021 census, 2,167 Roma live in Zagreb). Furthermore, the unresolved legal status of part of the population represents a fundamental barrier to accessing basic services. Deep poverty and high unemployment rates are widespread, particularly affecting children and women. Although national and local strategies exist, along with specific programs like scholarships for pupils and students, civil society organizations play a vital role. They contribute through research, policy advocacy, project implementation, and direct community support. Key challenges include the lack of reliable data for monitoring progress and evaluating impact, as well as a significant "implementation deficit" in existing policies. The main causes of this deficit include insufficient or inadequate funding, bureaucratic obstacles, poor coordination among stakeholders, and the insufficient involvement of Roma themselves in planning and implementation processes.

Keywords: inequality; national minority; Roma; strategies; Zagreb.

Uvod

Rješavanje pitanja nejednakosti i isključenosti s kojima se suočava romska populacija nije samo pitanje socijalne pravde i poštivanja ljudskih prava, već i ključni element javnozdravstvene jednakosti unutar Grada Zagreba. Romi se često suočavaju s višestrukim oblicima deprivacije, uključujući ograničen pristup obrazovanju, zapošljavanju, adekvatnom stanovanju i zdravstvenoj zaštiti (1). Ovi čimbenici kumulativno utječu na njihovo zdravstveno stanje koje je znatno lošije od prosjeka opće populacije. Problematika je prepoznata i na nacionalnoj i na europskoj razini, što potvrđuju strateški dokumenti poput Nacionalnog plana za uključivanje Roma za razdoblje 2021.-2027. i strateški okviri Europske unije (2).

Demografski i socioekonomski profil Roma u Zagrebu

Utvrđivanje točnog broja pripadnika romske nacionalne manjine u Gradu Zagrebu predstavlja izazov zbog varijacija u dostupnim podacima. Prema Popisu stanovništva iz 2021. godine, kako navodi Zdravstveno-statistički ljetopis Grada Zagreba za 2023., u Zagrebu živi 2.167 Roma, što čini 0,28% ukupnog stanovništva grada (3). Nepreciznost osnovnih demografskih pokazatelja otežava planiranje resursa i ciljanih intervencija te je stoga unaprjeđenje točnosti i dosljednosti prikupljanja podataka nužno za učinkovite politike uključivanja.

Za razliku od nekih drugih dijelova Hrvatske gdje Romi pretežno žive u koncentriranim naseljima, u Zagrebu i okolici većina Roma (navodno 93%) živi disperzirano među većinskim stanovništvom (4). Ovaj obrazac potencijalno ukazuje na viši stupanj prostorne integracije u usporedbi sa segregiranim naseljima. Važno je napomenuti da disperzirano stanovanje ne jamči automatski socijalnu uključenost. Pojedinci i obitelji koji žive raspršeno mogu se suočavati s drugačijim oblicima izazova, poput individualne diskriminacije pri pristupu lokalnim uslugama, socijalne izolacije ili poteškoća u organiziranju zajednice. Istovremeno, u Zagrebu postoje i specifična, dugogodišnja neformalna naselja gdje su problemi vidljiviji i kolektivni, prvenstveno vezani uz nedostatak osnovne infrastrukture. Politike usmjerene na Rome u Zagrebu moraju uzeti u obzir ovu heterogenost životnih situacija i prilagoditi pristupe različitim potrebama.

Neriješen pravni status, uključujući pitanja državljanstva i prebivališta, predstavlja značajnu prepreku za dio romske populacije u Zagrebu pri ostvarivanju osnovnih prava i pristupu uslugama. Djeca bez riješenog statusa državljanstva suočavaju se s poteškoćama u kvalitetnoj integraciji u obrazovni sustav, uključujući pristup školskoj opremi, izletima ili stipendijama (1). Grad Zagreb prepoznaje ovaj problem i administrativne prepreke koje on stvara, ali navodi trenutnu nemogućnost integracije ove skupine u postojeće modele stipendiranja zbog poteškoća u dokazivanju socioekonomskog statusa ili prethodnog školskog uspjeha (5). Nedostatak potpune dokumentacije ili državljanstva može onemogućiti pristup zdravstvenom osiguranju (6). Neriješen pravni status djeluje kao temeljna barijera koja onemogućava pristup osnovnim pravima i uslugama (obrazovanje, zdravstvo, socijalna skrb, formalno zapošljavanje) čak i prije nego što drugi čimbenici poput diskriminacije ili siromaštva dođu do izražaja. Rješavanje ovih administrativnih prepreka stoga je preduvjet za uspješnu provedbu bilo kakvih daljnjih mjera socijalnog uključivanja.

Socioekonomski pokazatelji: siromaštvo, zapošljavanje i obrazovanje

Socioekonomski položaj Roma u Hrvatskoj općenito je izrazito nepovoljan, obilježen dubokim siromaštvom (1). Istraživanje Centra za mirovne studije iz 2018. godine pružilo je zabrinjavajuće podatke na nacionalnoj razini, gotovo cjelokupno romsko stanovništvo (93%) živjelo je s prihodima ispod nacionalnog praga siromaštva, a više od trećine (38%) iskusilo je glad (barem jedan član kućanstva otišao spavati gladan). Visoka ovisnost o sustavu socijalne skrbi logična je posljedica niske stope zaposlenosti, no istraživanje je pokazalo i značajno nezadovoljstvo korisnika primljenom pomoći i uslugama (7). Romi su prepoznati kao jedna od skupina posebno ranjivih na siromaštvo i socijalnu isključenost u nacionalnim strategijama (8). Posebno je alarmantna situacija da je čak 81,2% romske djece do 15 godina živjelo u riziku od siromaštva, često u neadekvatnim stambenim uvjetima (vlaga, nedostatak kupaonice) i bez osnovnih obrazovnih resursa poput računala ili knjiga (7).

Stope zaposlenosti među Romima u Hrvatskoj izrazito su niske. Istraživanje Centra za mirovne studije pokazalo je da je samo 18,7% Roma bilo zaposleno na neki način, pri čemu je samo 7,3% imalo posao s punim radnim vremenom. Nezaposlenost je posebno pogađala žene (tri četvrtine nezaposlene ili domaćice; 92,1% žena nikada nije radilo za novac, u usporedbi sa 70,7% muškaraca) te najmlađe i najstarije dobne skupine. Diskriminacija pri zapošljavanju navodi se kao značajna prepreka. Zabilježena je i niska stopa korištenja mjera aktivnog zapošljavanja Hrvatskog zavoda za zapošljavanje (7).

Obrazovni pokazatelji za Rome u Hrvatskoj pokazuju mješovitu sliku s izraženim problemima. Dok je prema istraživanju Centra za mirovne studije obuhvat osnovnoškolskim obrazovanjem relativno visok (95% djece u dobi 7-14 godina pohađa osnovnu školu), što je blizu nacionalnog prosjeka, postoje značajni izazovi. Problemi uključuju nedovoljno poznavanje hrvatskog jezika, nedostatak podrške kod kuće, loše materijalne uvjete i nedostatak opreme. Zabrinjava i podatak o segregaciji – 20% romske djece na nacionalnoj razini pohađalo je razredne odjele u kojima su bili isključivo Romi (7), dok noviji podaci ukazuju na još viši postotak od čak 53% (9). Sudjelovanje u predškolskom odgoju i obrazovanju je nisko (69% djece dobi 3-6 godina ne pohađa vrtić/predškolu). Najveći problem predstavlja prijelaz u srednjoškolsko obrazovanje, samo 31% mladih Roma u dobi 15-18 godina pohađalo je srednju školu, s izraženom rodnim razlikom (36% mladića naspram 26% djevojaka). Glavni razlozi za nepohađanje uključuju financijske poteškoće, lošiji uspjeh u osnovnoj školi te rano stupanje u brak ili roditeljstvo (7).

Uvjeti stanovanja i pristup infrastrukturi

Podaci iz istraživanja objavljenog 2020. godine sugeriraju da Romi u Zagrebu u prosjeku imaju povoljnije uvjete stanovanja u usporedbi s drugim regijama Hrvatske. Zabilježen je viši postotak legaliziranih objekata (72,3%), veća prosječna veličina stambenog prostora (121,2 m²) te bolja opremljenost kućanstava. Pristup osnovnoj infrastrukturi također je relativno dobar: 85,5% kućanstava imalo je pristup električnoj energiji, a 91,1% vodi iz vodovoda. Pristup kanalizaciji, iako najbolji u usporedbi s drugim regijama, i dalje nije univerzalan (85,6% kućanstava imalo je pristup, što znači da 14,4% nije). Ovo je znatno bolje od nacionalnog prosjeka za Rome gdje je pristup kanalizaciji bio znatno niži (samo 26,7% prema istom istraživanju) (10).

Zdravstveni status i zdravstvena zaštita

Zdravstveno stanje Roma u Hrvatskoj značajno je lošije od prosjeka ukupne populacije. Ovaj nepovoljan status u velikoj je mjeri određen njihovim nepovoljnim društveno-ekonomskim položajem, uključujući siromaštvo i socijalnu isključenost (11). Podaci iz 2018. godine pokazuju da su Romi primarnu zdravstvenu zaštitu najčešće koristili zbog bolesti dišnog sustava, bolesti probavnog sustava te bolesti mišićno-koštanog sustava i vezivnog tkiva (12). Nacionalne strategije i akcijski planovi stavljaju naglasak na poboljšanje zdravlja romske dojenčadi i djece, uključujući povećanje obuhvata cijepljenjem, poboljšanje antenatalne skrbi za trudnice Romkinje te edukaciju o planiranju obitelji (2). Program „Edukacijom do zdravlja – Unaprjeđenje zdravlja pripadnika romske nacionalne manjine“ uključuje i mamografske preglede za žene (3). Jedna od temeljnih prepreka pristupu zdravstvenoj zaštiti jest nedostatak zdravstvenog osiguranja kod značajnog dijela romske populacije. Ovo je često povezano s neriješenim pravnim statusom (državljanstvo, prebivalište) (6).

Prepreke u pristupu zdravstvenoj zaštiti

Diskriminacija u sustavu zdravstvene zaštite izričito se navodi kao prepreka za Rome. Nacionalni plan za uključivanje Roma predviđa mjere za suzbijanje diskriminacije kroz edukaciju zdravstvenih djelatnika i podizanje svijesti (2). Izvješća Pučke pravobraniteljice potvrđuju da je diskriminacija Roma u Hrvatskoj raširena i da se događa prilikom pristupa uslugama (9). Nedostatak zdravstvenog osiguranja usko povezan s neriješenim pravnim statusom (1) predstavlja fundamentalnu administrativnu barijeru. Siromaštvo izravno utječe na mogućnost plaćanja lijekova koji nisu pokriveni osiguranjem ili troškova prijevoza do zdravstvenih ustanova. Niža razina obrazovanja (7) može biti povezana s nižom zdravstvenom pismenošću. Činjenica da dio Roma ne koristi zajamčena prava (13) može upućivati na nedovoljnu informiranost ili razumijevanje sustava.

Postojeće politike, programi i inicijative

Nacionalni plan za uključivanje Roma 2021.-2027. predstavlja ključni strateški okvir Republike Hrvatske (RH) za unaprjeđenje položaja Roma. Usklađen je sa strateškim okvirom Europske unije i postavlja sedam posebnih ciljeva: borba protiv antiromskog rasizma i diskriminacije; smanjivanje siromaštva i socijalne isključenosti; poticanje participacije Roma; pristup kvalitetnom obrazovanju; pristup kvalitetnom zapošljavanju; pristup kvalitetnim zdravstvenim uslugama; pristup prikladnom desegregiranom stanovanju i osnovnim uslugama (2). Za njegovu provedbu donose se višegodišnji Akcijski planovi koji detaljnije razrađuju mjere i aktivnosti (14). Ključnu ulogu u koordinaciji i praćenju provedbe nacionalnih politika za Rome ima Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade RH (2). Djeluje i nacionalno Povjerenstvo za praćenje provedbe Nacionalnog plana za uključivanje Roma (15), kao što je postojalo i za prethodne strategije.

Donesen je Akcijski plan Grada Zagreba za razdoblje 2025.-2027. Izradi plana prethodilo je javno savjetovanje u kojem su sudjelovale i organizacije civilnog društva poput RomHR-a (16). Provedbu plana pratit će posebno Povjerenstvo Grada Zagreba. Primjer mjere iz nacrta plana je objava samog dokumenta na mrežnim stranicama Grada radi informiranja javnosti (17).

Ključni program je „Edukacijom do zdravlja – Unaprijeđenje zdravlja pripadnika romske nacionalne manjine“, koji provodi Nastavni zavod za javno zdravstvo „Dr. Andrija Štampar“ u suradnji s nadležnim Gradskim uredom za socijalnu zaštitu, zdravstvo, branitelje i osobe s invaliditetom. Program uključuje edukacije o zdravim stilovima života te preventivne preglede (krvni tlak, šećer u krvi, tjelesna masa, CO monitoring, mamografija) na više lokacija u gradu (3).

Grad Zagreb dodjeljuje stipendije učenicima i studentima pripadnicima romske nacionalne manjine (4). Grad je u prošlosti financirao projekte poput osnivanja kulturnih centara (18) te podržava programe za očuvanje kulturne autonomije romske manjine kroz financiranje udruga (19).

Uloga i doprinos organizacija civilnog društva

U Zagrebu i na nacionalnoj razini djeluje niz organizacija civilnog društva koje se bave pravima i uključivanjem Roma. Među istaknutijima su Romska organizacija mladih Hrvatske (RomHR) (20), Centar za mirovne studije (7), Kuća ljudskih prava Zagreb (21) i Savez Roma u RH „Kali Sara“ (22). Organizacije civilnog društva igraju ključnu ulogu u više područja:

- **Istraživanje i prikupljanje podataka:** Centar za mirovne studije je proveo opsežno istraživanje baznih podataka o položaju Roma u Hrvatskoj 2018. (7), koje predstavlja važan izvor informacija. RomHR provodi prikupljanje podataka na lokalnoj razini kao podlogu za izradu akcijskih planova (23).
- **Zagovaranje i utjecaj na politike:** Aktivno zagovaraju donošenje i provedbu politika, poput RomHR-ovog zalaganja za lokalne akcijske planove (23) i sudjelovanja u javnim savjetovanjima (16). Centar za mirovne studije se bavi analizom politika i zagovaranjem (24). Organizacije civilnog društva sudjeluju u konzultacijama prilikom izrade nacionalnih programa (25).
- **Provedba projekata:** Često su nositelji ili partneri u provedbi projekata financiranih iz EU ili nacionalnih sredstava. Projekti pokrivaju širok spektar tema, poboljšanje pristupa zdravlju, obrazovanje i socijalno uključivanje djece i žena, borba protiv predrasuda kroz kulturu, socijalno mentorstvo i podrška nezaposlenima, pružanje pravne pomoći, informiranje putem medija (26) te jačanje kapaciteta mladih Roma (27).
- **Podrška zajednici:** Pružaju izravnu podršku članovima romske zajednice, poput pravne i administrativne pomoći, psihosocijalne podrške, potiču interkulturalni dijalog i očuvanje romske kulture (26).
- **Borba protiv diskriminacije:** Aktivno rade na suzbijanju diskriminacije (26).

Organizacije civilnog društva predstavljaju važne partnere u procesu uključivanja Roma. Popunjavaju praznine u istraživanju, zagovaraju potrebne promjene politika, provode konkretne projekte na terenu i često služe kao most između romske zajednice i institucija. Ograničeni kapaciteti i ovisnost o projektnom financiranju mogu utjecati na održivost njihovih aktivnosti.

Evaluacija intervencija

Jedan od najvećih izazova u procjeni stvarne učinkovitosti programa i politika usmjerenih na Rome jest kronični nedostatak pouzdanih, specifičnih i redovito prikupljenih podataka i pokazatelja. Bez jasnih polaznih vrijednosti i sustavnog praćenja ishoda, izuzetno je teško mjeriti napredak i ocijeniti stvarni utjecaj provedenih mjera. Evaluacija provedbe prethodne Nacionalne strategije pokazala je da većina ključnih zdravstvenih pokazatelja nije bila praćena, što je onemogućilo procjenu ostvarenja postavljenih ciljeva (6). Iako su poduzeti naponi za poboljšanje prikupljanja podataka, poput povezivanja baza podataka Hrvatskog zavoda za javno zdravstvo i Ministarstva unutarnjih poslova, pitanje je li to dovoljno za sveobuhvatno praćenje (12). Unatoč postojanju brojnih strategija, akcijskih planova i programa, mnogi ozbiljni problemi i dalje pogađaju romsku zajednicu u Zagrebu što snažno upućuje na postojanje „provedbenog deficita“. Uzroci ovog deficita vjerojatno leže u kombinaciji čimbenika, nedovoljnog ili nekonzistentnog financiranja, nejasnoj raspodjeli odgovornosti, birokratskim preprekama, neadekvatnom praćenju i evaluaciji zbog nedostatka podataka, nedovoljnoj uključenosti zajednice u sve faze procesa.

Zaključak

Analiza stanja romske nacionalne manjine u Gradu Zagrebu otkriva kompleksnu sliku obilježenu značajnim socioekonomskim nejednakostima, lošijim zdravstvenim ishodima i brojnim preprekama u pristupu osnovnim pravima i uslugama u usporedbi s većinskim stanovništvom. Ključni izazovi uključuju visoke stope siromaštva i nezaposlenosti, značajan jaz u obrazovnim postignućima nakon osnovne škole, probleme s pristupom zdravstvenoj zaštiti (dijelom zbog neriješenog statusa i nedostatka osiguranja) te diskriminaciju u različitim sferama života. Postoje i pozitivni pomaci, poput relativno visoke stope pohađanja osnovne škole, pretežno disperziranog obrasca stanovanja koji može nuditi veće prilike za integraciju te postojanja konkretnih programa podrške koje provodi Grad Zagreb (npr. stipendije, zdravstveni programi) i aktivnog civilnog društva. Unatoč postojanju nacionalnih strategija i lokalnih akcijskih planova, te niza programa i inicijativa, stvarni napredak u rješavanju temeljnih problema često izostaje ili je prespor. Nedostatak pouzdanih podataka za praćenje, nedovoljna koordinacija među akterima, administrativne prepreke (posebno vezane uz pravni status), nedovoljno financiranje ili neadekvatna alokacija resursa te nedovoljna uključenost same romske zajednice u procese odlučivanja identificirani su kao ključni čimbenici koji doprinose ovom deficitu. Za postizanje stvarnog i održivog unaprjeđenja života Roma u Zagrebu potreban je sveobuhvatan i multidisciplinarni pristup istovremeno usmjeren na siromaštvo, obrazovanje, zapošljavanje, stanovanje, zdravlje i diskriminaciju. Hitno rješavanje katastrofalnih uvjeta u neformalnim naseljima mora biti apsolutni prioritet. Ključno je osigurati smisljeno partnerstvo s romskom zajednicom od planiranja do evaluacije. Uspješno uključivanje Roma nije samo obveza koja proizlazi iz načela ljudskih prava i socijalne pravde, već i ulaganje u socijalnu koheziju, javno zdravlje i ukupan prosperitet Grada Zagreba.

Reference:

1. UNICEF. Hrvatska. Romska svakodnevica u Hrvatskoj: prepreke i mogućnosti za promjenu [Internet]. Zagreb: UNICEF Hrvatska; 2014 [pristupljeno: 10.04.2025.]. Dostupno na: <https://www.unicef.hr/wp-content/uploads/2015/09/undp-hr-roma-everyday-2015.pdf>
2. Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina. Nacionalni plan za uključivanje Roma, za razdoblje od 2021. do 2027. godine [Internet]. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina; 2021 [pristupljeno: 10.04.2025.]. Dostupno na: <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/NPUR%202021-2027/Nacionalni%20plan%20za%20uklju%C4%8Divanje%20Roma.pdf>
3. Nastavni zavod za javno zdravstvo „Dr. Andrija Štampar”. Zdravstveno-statistički ljetopis Grada Zagreba za 2023. godinu [Internet]. Zagreb: Nastavni zavod za javno zdravstvo „Dr. Andrija Štampar”; 2024 [pristupljeno: 10.04.2025.]. Dostupno na: https://stampar.hr/sites/default/files/2024-12/Ljetopis_2023.pdf
4. Klasnić K, Kunac S, Rodik P. Uključivanje Roma u hrvatsko društvo - žene, mladi i djeca [Internet]. Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske; 2020 [pristupljeno: 10.04.2025.]. Dostupno na: <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/2024/Uklju%C4%8Divanje%20Roma%20u%20hrvatsko%20dru%C5%A1vo%20-%20%C5%BEene,%20mladi%20i%20djeca.pdf>
5. Grad Zagreb. Izvješće o provedenom savjetovanju - socioekonomski status.docx [Internet]. Zagreb: Grad Zagreb; [pristupljeno: 11.04.2025.]. Dostupno na: <https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/1/Izvje%C5%A1%C4%87e%20o%20provedenom%20savjetovanju%20-%20socioekonomski%20status.docx>
6. Rodin U. Evaluation of the action plan for Roma people in health area. Acta Med Croatica [Internet]. 2010 [pristupljeno: 11.04.2025.];64(5):347-50. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/175556>
7. Kunac S, Klasnić K, Lalić S. Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka [Internet]. Zagreb: Centar za mirovne studije; 2018 [pristupljeno: 11.04.2025.]. Dostupno na: https://www.cms.hr/system/publication/pdf/108/Uklju_ivanje_Roma_u_hrvatsko_dru_tvo_istr_a_ivanje_baznih_podataka.pdf
8. World Bank. Hrvatska ocjena siromaštva za mala područja temeljem potrošnje (Karte siromaštva) [Internet]. Washington (DC): World Bank; 2016 [pristupljeno: 11.04.2025.]. Dostupno na: [https://razvoj.gov.hr/UserDocsImages/Istaknute%20teme/Kartom%20siroma%C5%A1tva/Izvje%C5%A1%C4%87e%20o%20ocjeni%20siroma%C5%A1tva%20za%20mala%20podru%C4%8Dja%20temeljem%20potro%C5%A1nje%20\(karte%20siroma%C5%A1tva\)%20u%20RH.pdf](https://razvoj.gov.hr/UserDocsImages/Istaknute%20teme/Kartom%20siroma%C5%A1tva/Izvje%C5%A1%C4%87e%20o%20ocjeni%20siroma%C5%A1tva%20za%20mala%20podru%C4%8Dja%20temeljem%20potro%C5%A1nje%20(karte%20siroma%C5%A1tva)%20u%20RH.pdf)
9. Pučka pravobraniteljica Republike Hrvatske. Diskriminacija temeljem rasnog ili etničkog podrijetla [Internet]. Zagreb: Ured pučke pravobraniteljice; 2023 [pristupljeno: 11.04.2025.]. Dostupno na: <https://www.ombudsman.hr/hr/diskriminacija-temeljem-rasnog-ili-etnickog-podrijetla-2/>
10. Lucić D, Vukić J, Marčetić I. Uključivanje Roma u hrvatsko društvo - prostorno uređenje, stanovanje i zaštita okoliša [Internet]. Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih

manjina Vlade Republike Hrvatske; 2020 [pristupljeno: 12.04.2025.]. Dostupno na: <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/Uklju%C4%8Divanje%20Roma%20u%20hrvatsko%20dru%C4%84tvo%20-%20prostorno%20ure%C4%91enje,%20stanovanje%20i%20za%C5%A1tita%20okoli%C5%A1a.pdf>

11. Hrvatski zavod za javno zdravstvo. Javnozdravstveni pokazatelji zdravlja Roma u Republici Hrvatskoj [Internet]. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo; 2021 [pristupljeno: 12.04.2025.]. Dostupno na: <https://www.hzjz.hr/sluzba-javno-zdravstvo/javnozdravstveni-pokazatelji-zdravlja-roma-u-republici-hrvatskoj/>
12. Hrvatski zavod za javno zdravstvo. Javnozdravstveni pokazatelji zdravlja Roma u Republici Hrvatskoj [Internet]. Zagreb: Hrvatski zavod za javno zdravstvo; 2020 [pristupljeno: 12.04.2025.]. Dostupno na: https://www.hzjz.hr/wp-content/uploads/2021/01/Publikacija_FINAL2_zaWEB_pdf.pdf
13. Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina. Izvješće o provedbi Nacionalne strategije za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine, za 2018. godinu [Internet]. Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina; 2019 [pristupljeno: 12.04.2025.]. Dostupno na: <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Izvj%C5%A1%C4%87e%20o%20provedbi%20Nacionalne%20strategije%20za%20uklju%C4%8Divanje%20Roma%20za%20razdoblje%20od%202013.%20do%202020.%20godine,%20za%202018.%20godinu.pdf>
14. Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske. Akcijski plan za provedbu Nacionalnog plana za uključivanje Roma za razdoblje od 2021. do 2027., za 2023.-2025. [Internet]. Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina; 2023 [pristupljeno: 12.04.2025.]. Dostupno na: <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/NPUR%202021-2027/AP%20NPUR%202023-2025.pdf>
15. Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske. Povjerenstvo za praćenje provedbe Nacionalnog programa za Rome [Internet]. Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske; [pristupljeno: 12.04.2025.]. Dostupno na: <https://ljudskaprava.gov.hr/povjerenstvo-za-pracenje-provedbe-nacionalnog-programa-za-rome/398>
16. Grad Zagreb. Izvješće o provedenom savjetovanju Akcijski plan Grada Zagreba za 2025. - 2027..docx [Internet]. Zagreb: Grad Zagreb; [pristupljeno: 12.04.2025.]. Dostupno na: <https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/ljudska%20prava/romi%20-%20javno%20savjetovanje/Izvj%C5%A1%C4%87e%20o%20provedenom%20savjetovanju%20Akcijski%20plan%20Grada%20Zagreba%20za%202025.%20-%202027..docx>
17. Grad Zagreb. Nacrt prijedloga Akcijskog plana Grada Zagreba za 2025. - 2027. godinu za provedbu Nacionalnog plana za uključivanje Roma, za razdoblje od 2021. do 2027. - Grad Zagreb [Internet]. Zagreb: Grad Zagreb; [pristupljeno: 12.04.2025.]. Dostupno na: https://www.zagreb.hr/UserDocsImages/ljudska%20prava/romi%20-%20javno%20savjetovanje/Nacrt%20prijedloga%20Akcijskog%20plana%20za%20Rome%200_za%20javno%20savjetovanje.docx
18. Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske. Očuvanje tradicijske kulture Roma [Internet]. Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske; [pristupljeno: 12.04.2025.]. Dostupno na:

<https://ljudskaprava.gov.hr/nacionalne-manjine/ostvarivanje-prava-romske-nacionalne-manjine/nacionalni-program-za-rome/ocuvanje-tradicijske-kulture-roma/388>

19. Vlada Republike Hrvatske. Izvješće o provođenju Akcijskog plana za provedbu Nacionalnog plana za uključivanje Roma, za razdoblje od 2021. do 2027. godine, za 2023. godinu [Internet]. Zagreb: Vlada Republike Hrvatske; 2024 [pristupljeno: 12.04.2025.]. Dostupno na: https://vlada.gov.hr/UserDocsImages//2016/Sjednice/2024/Listopad/36_sjednica_VRH//36%20-%2026%20Izvjescje.docx
20. Romska organizacija mladih Hrvatske (ROM HR), Romski resursni centar (RRC), Horvat M. Izvještaj civilnog društva o kvaliteti nacionalnog strateškog okvira za jednakost, uključivanje i sudjelovanje Roma u Hrvatskoj [Internet]. Slavonski Brod: Romska organizacija mladih Hrvatske; 2022 [pristupljeno: 13.04.2025.]. Dostupno na: https://www.romhr.hr/uploads/document/doc/27/RCM2-2022-C3-Croatia_HR.pdf
21. Human Rights House Zagreb. Human rights in Croatia: overview of 2020 [Internet]. Zagreb: Human Rights House Zagreb; 2021 [pristupljeno: 13.04.2025.]. Dostupno na: https://www.kucaljudskihprava.hr/wp-content/uploads/2021/06/KLJP_GI2020_EN_PRIP_web.pdf
22. Savez Roma u Republici Hrvatskoj „Kali Sara”. [Internet]. Zagreb: Savez Roma u Republici Hrvatskoj „Kali Sara”; [pristupljeno: 13.04.2025.]. Dostupno na: <http://www.kalisara.hr/>
23. RomHR. Iskustva u izradi regionalnih akcijskih planova za provedbu NPUR-a 2021-2027 / Experiences in Developing Regional Action Plans for the Implementation of NPUR 2021-2027 [Internet]. Slavonski Brod: RomHR; [pristupljeno: 14.04.2025.]. Dostupno na: <https://www.romhr.hr/vijesti/iskustva-u-izradi-regionalnih-akcijskih-planova-za-provedbu-npur-a-2021-2027>
24. Centar za mirovne studije. Godišnji izvještaj Centra za mirovne studije za 2023. godinu [Internet]. Zagreb: Centar za mirovne studije; 2024 [pristupljeno: 14.04.2025.]. Dostupno na: https://www.cms.hr/wp-content/uploads/Godisnji_izvjestaj_Centra_za_mirovne_studije_za_2023.pdf
25. Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske. Nacionalni program za Rome [Internet]. Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske; [pristupljeno: 15.04.2025.]. Dostupno na: <https://pravamanjina.gov.hr/nacionalne-manjine/ostvarivanje-prava-romske-nacionalne-manjine/nacionalni-program-za-rome/383>
26. Vlada Republike Hrvatske, Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina. Izvješće o provedbi Nacionalne strategije za uključivanje Roma, za razdoblje od 2013. do 2020. godine, za 2016. i 2017. godinu [Internet]. Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina; 2018 [pristupljeno: 15.04.2025.]. Dostupno na: <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Izvje%C5%A1%C4%87e%20o%20provedbi%20Nacionalne%20strategije%20za%20uklju%C4%8Divanje%20Roma,%20za%202016-2017.pdf>